

TRILOGIA DE LA GUERRA

Edició de Maria Campillo

LA BRIGADA DEL VIDRE

Cròniques del front (1936-1939)

L'AVENÇ

LA BRIGADA DEL VIDRE

LLEGIR EN CATALÀ
ASSOCIACIÓ D'EDITORIALS INDEPENDENTS

L'AVENÇ

Maria Campillo (ed.)

LA BRIGADA DEL VIDRE
Cròniques del front (1936-1939)

L'AVENÇ
Barcelona
2025

Aquest llibre és una nova edició de l'aparegut el 2017 també a L'Avenç.

Barcelona, desembre 2025

© de la selecció i edició de textos, i de la introducció, Maria Campillo

© d'aquesta edició, L'Avenç, S.L., 2025

Mallorca, 221, sobreàtic

08008 Barcelona

www.lavenc.cat

www.llegirencatala.cat

L'Avenç forma part de l'Associació d'Editorials Independents Llegir en Català.

Disseny i composició: L'Avenç

Preparació d'originals: Arnau Soler

Imatge de la coberta: Retrat d'un soldat de l'Exèrcit Popular de la República, armat amb un fusell, probablement a Vilanova de la Barca. © Francesc Boix / ANC.

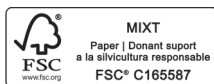
La imatge de les pàgines 34-35 correspon a un fragment del text d'Agustí Bartra publicat al juliol de 1938 a la revista *Amic*, editada pel Serveis de Cultura al Front del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

THEMA: DND 1DSE-ES-J 2ADC 3MPBGJ-ES-B

ISBN: 978-84-18680-62-5

Dipòsit legal: B. 23102-2025

Imprès a Gráficas 94

Es reserven tots els drets.

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada

amb l'autorització dels seus titulars, amb excepció prevista per la llei.

Adreça a CEDRO (Centre Espanyol de Drets Reprogràfics)

si necessita reproduir algun fragment d'aquesta obra

(www.conlicencia.com; 93 272 04 47).

TAULA

Maria Campillo, Escriure al front	11
1. Joaquim Grau	37
2. Rovira	59
3. Lena Imbert	67
4. Vita Felber	69
5. Lluís Bota i Villa	73
6. Guifré Bosch	77
7. Avel·lí Artís-Gener	93
8. Siegfried Bosch	103
9. Josep Morera i Falcó	125
10. Lluís Capdevila	129
11. Pere Calders	135
12. Manuel Cruells	147
13. Esteve Busquets i Molas	155
14. Emili Ribot Alós	157
15. Josep Sapés Esmandia	161
16. Juli Aulet	165
17. Josep Sol	167
18. Joan Cid i Mulet	179
19. Agustí Bartra	183
20. Pere Guardiola	189
21. Teresa Pàmies	195
22. «Darío»	197
23. A. Nort.	201
24. Antoni Serra i Garcia	205

25. J. Costa i Cots	207
26. Josep Sans	211
27. Joaquim Béjar	213
28. J. Miquel Ripoll	219
29. Llorenç Costa	223
30. Joan Cornudella	227
31. Frederic Alfonso i Orfila	231
Índex i procedència dels textos.	235

*Per a Jordi Castellanos,
que hi era quan vaig pensar aquest llibre.*

ESCRIURE AL FRONT

Maria Campillo

Res de nou a l'Oest

Les modalitats de l'escriptura sobre la guerra són molt variades i abasten una àmplia gamma de propòsits, entre d'altres coses perquè —com la mort o com l'amor— la guerra constitueix una experiència paradigmàtica i és, en el terreny de la imaginació literària, i des d'Homer, deutora d'un pes de tradició més que considerable. Així, la guerra és un tema present en tots els gèneres literaris, començant per la poesia, i forma part de la més sòlida tradició novel·lística decimonònica, però és un tema que es troba també en d'altres formes de la prosa, des del periodisme a l'autobiografia o als llibres de memòries.

Quan esclata ací la guerra del 1936, no han passat ni vint anys de l'acabament de la Primera Guerra Mundial. Ningú no dubta avui que l'experiència del 14-18 va obrir un profund esvoranc en la consciència europea i en la mentalitat occidental, com si unes formes de vida i una manera d'entendre el món s'haguessin esfondrat per sempre el 1916 en la batalla del Somme. En aquesta escissió van influir totes les formes de representació de la guerra, incloses naturalment les escrites, sobretot les que són producte de l'experiència directa dels combatents: l'escriptura coetània (diaris, cartes, cròniques) o els relats posteriors, sovint en forma novel·lada.

Així, a partir dels poetes i dels prosistes de la Gran Guerra (Barbusse, Remarque, Hemingway, Dos Passos o Robert Graves, per citar només els més llegits) i de títols tan expressius com *A Farewell to Arms*, o *Goodbay to All That*, profusament traduïts arreu, es genera una inflexió, un

trencament amb el vell paradigma que inscriu la literatura de guerra en un àmbit, el de l'heroic individual o col·lectiu —derivat de les concepcions èpiques o de les romàntiques— que apareix obsolet davant la destrucció general i les llistes ingents de morts. Sembla que Hemingway considerava, com el llegendari T.E. Lawrence, el «llibre dels llibres» sobre la guerra *Her Privates We* del «soldat ras 19.022» (en realitat Frederic Manning), on es qualifica l'ofensiva del Somme d'«una puta matança»; i el llegia cada any «per recordar com van anar realment les coses, de manera que mai no m'hagi de mentir a mi mateix ni a ningú sobre això».¹

En la primera postguerra europea es produeix, doncs, un desplaçament del paradigma clàssic de les virtuts heroiques, de la guerra com a espectacle únic i singular, a favor d'un subjecte més «material», el que Rutherford anomena *The Common Man as Hero*.² En definitiva, més que les grans batalles i els escenaris que han decorat «el teatre de la guerra», en el món modern interessa el soldat corrent i les seqüeles del desastre, incloses les que afecten la població civil. Entre la iconografia plàstica de la guerra del 36, la significació i la representativitat del *Guernica* de Picasso és, en aquest sentit, molt reveladora.

Ben cert que la guerra del 1914 va generar, entre nosaltres, una quantitat de paper considerable, que barrejava material molt divers. Per exemple, a les *Páginas de actualidad*. 1914-1917, que publicava Bloud y Gay Editores a Barcelona, convivia tractats sobre guerra i filosofia amb narracions reportades, com *La guerra contada por los soldados*; una producció que va ser contestada pel sector germanòfil amb els opuscles de les Ediciones Germania. També van ser força divulgats els llibres de cròniques, com *Voces de guerra* (1914-1916) del periodista Romà Jori, impulsor de la campanya aliadòfila. Ara bé, res no igualà la recepció de les cròniques d'Agustí Calvet, *Gaziel*, per a *La Vanguardia*, recollides també en volums. Les diferents modalitats d'aquests escrits (del reportatge seriat als articles de reflexió sobre la lluita o sobre el perfil humà dels combatents) incidiran directament en el periodisme generat

1. Cito de la introducció de William Boyd reproduïda a la traducció catalana de Carme Geronès i Carles Urritz: Frederic MANNING, *La part que ens toca*, Barcelona: Adesiara, 2011, p. 15.

2. Andrew RUTHERFORD, *The literature of War. Studies in Heroic Virtue*, London: The Macmillan Press, 1989, p. 64-112.

durant la Guerra Civil. Com incideixen decisivament, en les cròniques escrites en català, els dos llibres publicats el 1918 per Frederic Pujulà i Vallès, combatent a França: *En el repòs de la trinxera* i *De la trinxera estant*. I algunes novel·les: el 1929 Edicions Proa va publicar, en traducció de l'alemany de Joan Alavedra, una novetat que acabava d'aparèixer, *Res de nou a l'Oest* d'Erich Maria Remarque, amb un tiratge inusual dins el mercat català i edicions successives (la tercera, el 1938); el 1930 apareixien dos llibres de to força diferent: *El foc* d'Henri Barbusse i un de més amable, però també molt divulgat, *Els silencis del Coronel Bamble*, d'André Maurois, traduït per l'historiador Ferran Soldevila.

Els enviats especials a conflictes forans, o els cronistes no combatents, poden tenir la impressió que només ells escriuen sobre les guerres. Gaziel afirmava, el 1916, que els soldats escriuen molt poc i que allò que escriuen queda en secret. No pas sempre. En alguns països (senyaladament quan entre els vencedors hi ha una certa consciència patrimonial de la fragilitat d'allò que s'ha escrit en campanya) existeixen arxius públics que guarden un tipus de documentació (anotacions, dietaris, cartes) que entre nosaltres sovint ha desaparegut per motius diversos, entre els quals no és el menor la supressió de la memòria (dels perdedors) sigui a causa de la por o de la necessitat de supervivència.³ En canvi, a l'Imperial War Museum es conserven una quantitat considerable de documents escrits pels mateixos combatents, material que va usar Paul Fussell per al seu estudi *The Great War and Modern Memory* (1975) on analitza la idiosincràsia, la iconografia i el llenguatge (no només la retòrica, el llenguatge

3. La impossible creació, a la postguerra, d'arxius públics que conservessin el material de campanya dels combatents republicans és una mancança que s'ha subratllat en moltes ocasions; ja des de la Transició, quan aflorà el memorialisme (l'experiència «recordada») i hom reclamava també la publicació de dietaris dels fronts de combat, escrits coetàniament (l'experiència «directa»). Vegeu, per exemple, la presentació al llibre del metge de campanya Pere TARRÉS, *Diari de guerra*, Barcelona: PAM, 1979, p. 5-6. Encara entrat el segle XXI, les polítiques de memòria han propiciat la publicació, per part de fills o d'altres familiars, d'escrits conservats, com és el cas, per exemple, de Joan CARDONA, *Un fusell i un biberó. A la guerra amb 17 anys*, Valls: Cossetània Edicions, 2004. Cal tenir en compte, també, que una part dels escrits es van perdre en morir els seus autors al front, o en ser abandonats sobre el terreny. En alguns casos s'han recuperat, i un és el d'Albert Sadurní, un milicià de divuit anys que formava part de la columna del capità Bayo. Vegeu Josep MASSOT i MUNTANER, «Sobre el *Diari d'un milicià (Mallorca 1936)*», *Escriptors i erudits contemporanis. Onzena sèrie*, Barcelona: PAM, 2012, p. 135-143.

comú que fa que, per exemple, ens «atrinxerem» en una idea) derivats de la guerra del 14-18. Per a molts, encara, la guerra entre les guerres del segle xx, com va deixar cantat Georges Brassens amb la ironia que el caracteritza (*Chacune a son petit mérite. Mais, mon colon, celle que je préfère, c'est la guerre de quatorz'-dix-huit*).

Explicar la guerra

En la literatura sobre la guerra és molt rellevant la distinció entre la prosa (sigui autobiogràfica o de ficció) escrita «mentre s'estan produint els fets» i les obres, novel·les o llibres de memòries, que es publiquen posteriorment. En primer lloc perquè el moment d'escriptura afecta qüestions pragmàtiques relatives a les lleis dels gèneres literaris, com el temps o la distància que es requereix per escriure novel·la i, sobretot, perquè la posició de l'autor de ficció o la del narrador d'unes memòries no és mai la mateixa si es coneix el desenllaç del conflicte (tan significatiu com que hi ha guanyadors i perdedors) i les seves conseqüències. I també hi ha la qüestió no gens trivial de la censura, omnipresent ni que sigui per evitar la desmoralització entre la població civil. En la producció publicada «durant» un conflicte armat s'ha de tenir en compte sempre la censura (sovint l'autocensura) tant en la prosa no imaginativa com en la de ficció (els contes publicats a les revistes literàries, per exemple) i encara la censura militar (a més de la ideològica) en els gèneres més documentals destinats a la premsa. Alguns autors ho han explicitat posteriorment: per justificar la interrupció de la sèrie de contes sobre la rereguarda publicats a la *Revista de Catalunya* el 1938, C.A. Jordana escriu, el 1939:

L'explicació es troba en la pèrdua de llibertat d'expressió que tota guerra comporta, encara que es faci per defensar la llibertat. Escrits durant la guerra espanyola, els episodis de «Tres a la rereguarda» havien de veure's limitats per una discreció forçada, la qual, acabada la lluita amb la guerra perduda, cal que es continuï amb una discreció no per voluntària menys obligada.⁴

4. C.A. JORDANA, «Prefaci» a *Tres a la rereguarda*, Buenos Aires: Edicions de la revista «Catalunya», 1940, p. 8.

Fins i tot en escrits no pensats per a la difusió, com els dietaris privats,⁵ poden aparèixer algunes precaucions necessàries. Edmon Vallès, en publicar el seu dietari del front, quaranta anys després, precisa:

En el dietari parlo sobre tot allò que feia, dels desplaçaments, del temps. En general, hi defujo les consideracions sobre la guerra i especialment els detalls pròpiament militars i les referències als nostres caps. Ho vaig fer deliberadament: si el dietari queia en mans dels feixistes, no volia que servís per a informar-los de res; igualment desitjava evitar de comprometre ningú. No vaig tenir gens en compte que hi explicava que hi havia anat voluntari, al front, i menys encara que era escrit en català: això em semblava tan normal com allò. No sabia valorar ara el risc que comportaven aquests fets. Penso que al front, en el moment de ser fet presoner, tot ho decideixen les circumstàncies i la sort.⁶

L'escriptura «immediata i coetània» afecta, a més, la noció d'autoria: molts dels que escriuen durant la guerra no ho havien fet mai abans, i és l'excepcionalitat de l'experiència allò que els porta a fer-ho. I afecta, també, la fluïdesa de les fronteres genèriques, que caracteritza unes tipologies literàries que habitualment recolzen sobre l'experiència autobiogràfica i que cavalquen entre la prosa periodística i la narrativa —per bé que la crítica del moment sembla coincidir majoritàriament que la temàtica de guerra, en aquesta escriptura «improvisada», escau sobretot a les formes narratives breus i no fictionals. Però la dimensió autobiogràfica concerneix també, i sovint, la novel·la posterior, tant pel que fa a la construcció del subjecte narrador com per les formes d'elaboració textual (novel·les procedents de dietaris o carnets de notes; hibridació dels materials en la textura narrativa, etc.). Uns trets característics dels autors europeus que han escrit sobre les dues guerres

5. És possible que sobre la noció de dietari de guerra, per bé que no ho és estrictament, hi influís la publicació, el mateix any 1936, del de J.M. Prous i Vila. Vegeu-ne l'edició moderna, a Josep M. PROUS i VILA, *Quatre gotes de sang. Dietari d'un català al Marroc*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 2003, a cura de Montserrat Corretger.

6. Edmon VALLÈS, *Dietari de guerra (1938-1939)*, Barcelona: Edicions 62, 1980, p. 9-10.

mundials i que es produeixen també entre nosaltres en molts casos i, de forma exemplar, a *Incerta glòria* de Joan Sales.

En els anys de la guerra, els gèneres breus no ficcionals com els que recollim en aquest llibre (cròniques en primera línia o de la rereguarda del front, reportatges més o menys narratius, dietaris de campanya, anecdotarís, impressions personals, algunes en forma epistolar) són publicats a la premsa i promoguts per institucions i revistes. La crítica literària (Rafael Tasis, Lluís Montanyà o Domènec Guansé, entre d'altres) els recolza per la seva vinculació directa amb la realitat, justificada a través de l'apel·lació a l'experiència viscuda (i, doncs, «autèntica») i al testimoni real (i, doncs, «veritable»). I fins i tot com a formes subsidiàries de document per a la novel·la del demà.⁷

Aquests gèneres d'«autor combatent», tenen també la seva pròpia retòrica, el seu mode literari, els seus tòpics, pouats sovint en els escrits sobre la guerra del 1914-1918. I no només en els escrits: hi va haver tota una iconografia a l'entorn de la guerra mundial (aleshores encara no era «la primera») que comprenia des dels àlbums gràfics i les revistes amb profusió de fotografies a, per exemple, les col·leccions de cromos. Una coneguda marca de xocolata duia cromos bèl·lics i va divulgar la figura del general Joffre (que havia visitat Barcelona l'any 1920), com recull Mercè Rodoreda a *La plaça del Diamant* (on el personatge Quimet, que acabarà morint al Front d'Aragó, assegura ingènuament «que havia sabut molt bé com havia anat la gran guerra perquè havia fet col·lecció de generals amb cromos de xocolata»). I cal comptar, sobretot, amb la forma més moderna de divulgació d'imatges, la pantalla de cinema; alguns dels cronistes del llibre que presentem recorden (i comparen) el que estan vivint amb el que han vist a les pel·lícules.

Ara bé, si la imatge i la retòrica de la guerra del 14 va condicionar l'imaginari col·lectiu, també la lectura atenta dels escriptors que van narrar-hi les vivències va contribuir a la pèrdua de la innocència uns anys abans del 36. I és per això que Carles Riba al prefaci d'un llibre modèlic en el seu gènere, *Unitats de xoc* de Pere Calders, pot lloar la ple-

7. Per al debat sobre les formes narratives que caracteritzen la literatura de guerra vegeu Maria CAMPILLO, «Pròleg» a *Contes de guerra i revolució* (1936-1939), Barcelona: Laia, 1982, vol. I, p. 9-47 i «Estudi introductori» dins Pere CALDERS, *Unitats de xoc*, Barcelona: Edicions 62, 1990, p. 5-27.

nitud humana i el bon to d'algú «que no necessita odi per a lluitar quan cal». I és que, diu Riba, «hi ha, en la literatura de guerra, textos de tota mena: dioràmics, truculents, sectaris, espantosament predicadors, egoistes a força d'abrandada participació o d'afectada indiferència.» Ho diu per concloure que l'autor d'*Unitats* és tota una altra cosa. I ho diu, precisament, perquè coneix la tradició del gènere, com la coneix també Calders. No sempre és així, i la gamma de tipologies d'aquells que escrivien «des de la trinxera» és molt variada des de tots els punts de vista.

Ho és, en primer lloc, pel que fa als autors; perquè, en definitiva, qui escriu al front? Pel que podem saber, en català ho feien uns quants que portaven dietaris, duïen «carnet de notes» i escrivien cartes més o menys llargues. Quaranta anys després, i especialment durant la Transició i en els anys que seguiren, alguns d'aquests escrits foren rescatats i publicats com, per exemple i entre d'altres, l'esmentat *Dietari de guerra (1938-1939)* d'Edmon Vallès, que dedicà, l'any 1980, «Als meus companys —morts o supervivents— del 485 Batalló i de l'Estat Major de la 122 Brigada Mixta, 27 Divisió», les cartes de Joan Sales a diversos corresponsals o, ja en la dècada dels noranta, les de Manuel Rubió i Lois —de la lleva del biberó— al seu pare, Jordi Rubió i Balaguer, aleshores director de la Biblioteca de Catalunya.

Un cas força especial és el del llibre de Josep Pedreira *Soldats catalans a la Roja i Negra (1936-1939)*, redactat «al cap de cinquanta-un anys de la data nefasta de l'aixecament militar»⁸ però a partir de materials coetanis de naturalesa ben diversa: una llibreta de notes que es va conservar, papers enviats a la família, anotacions poètiques fetes en un llibre, correspondència variada, notes de premsa transcrits aleshores, proclames oficials recuperades, etc.

En aquesta molt bona crònica, l'autor estableix clarament la distància temporal entre els fets i el moment de l'escriptura («encara avui, al cap de quaranta-nou anys dels fets esmentats»), explicita sovint les fonts o els buits en les fonts i, amb absoluta honestedat, indica quan la memòria ha hagut de substituir la documentació de què disposa:

8. Josep PEDREIRA, *Soldats catalans a la Roja i la Negra (1936-1939)*, Barcelona: PAM, 2003, p. 7.

No tinc referència directa de la conferència d'en Viusà, ja que els apunts es perderen quan el «Cuartel General» de la Roja i la Negra hagué d'evacuar Alcolea de Cinca i Albalate. Els papers estaven en una famosa carpeta que sobreeixia de cartes, contes, poesies i dibuixos [...] Amb tot, m'és molt fàcil recordar que l'esquema general, que convinguérem ambdós, era el següent [...]»⁹

Són aquestes, entre d'altres, operacions de rescat de material fetes amb la voluntat de recollir la documentació sobre la guerra, els escrits testimonials d'allò que la crítica anglosaxona anomena «l'home comú».

Del front a la premsa

El material que apleguem en aquest llibre prové exclusivament de la premsa del moment, i és escrit per aquells que «publiquen» les seves cròniques als diaris o a les revistes literàries. Cròniques que eventualment s'editen en recull, com és el cas del *Diari de guerra* (1937) de Lluís Capdevila. I és curiós que els dos únics llibres d'escrits de campanya publicats coetàniament d'autors catalans (l'altre és el de Pere Calders) siguin de dos autors tan diametralment oposats des de tots els punts de vista.¹⁰ Però així com Calders (de qui recollim una narració relativa a l'ocupació de Terol) comença a escriure quan ja és al front com a soldat, i empès per la Institució de les Lletres Catalanes, Lluís Capdevila

9. Ibídem, p. 53-54.

10. Caldria afegir, dintre la hibridesa del gènere, els contes/crònica de J. MORERA i FALCÓ i Erich AREND, *Herois, narracions per a soldats*, editat per la 27 divisió, Barcelona: Publicacions Antifeixistes de Catalunya, 1938. Pel que fa al llibre de Jaume MIRAVITLLES, *Catalans a Madrid. Impressions de viatge*, Barcelona: Editorial Forja, 1938, té un altre caràcter i el seu autor no es trobava mobilitzat. En canvi, la magna producció autobiogràfica de Tísner donaria testimoni, amb posterioritat, de la seva vida com a combatent a primera línia, i el seu primer llibre publicat a l'exili, una crònica novel·lada de la vida al front, és deutor de l'experiència viscuda per l'autor, com reconeix en una «Nota a la primera edició». Vegeu Avel·lí ARTÍS-GENER, *556 Brigada mixta*, Mèxic: Col·lecció Catalònia, 1945. Cal comptar també que a Catalunya hi circulava producció d'aquests gèneres en castellà, que no recollim ací. Per exemple, el madrileny Vicente Salas Viu, un dels responsables d'*El Mono Azul*, publicaria a les edicions d'El Ejército Popular *Diario de guerra de un soldado*. Se'n va fer una segona edició a Madrid el 1977, a l'Editorial Hispamerca.

(que hi és representat per dues cròniques) va ser convidat per Artemi Aguadé, en organitzar-se les columnes Macià-Companys, a acompanyar-les en qualitat de corresponsal de guerra i comissari de premsa.¹¹

El llibre de Capdevila, doncs, constitueix un autèntic paradigma del gènere del cronista observador (tipus Gaziell), i dona compte tant de les condicions físiques en què escriu com de l'acuitat del gènere, atès que el diari és, de fet, unes «notes» o apunts previs que «després han d'integrar aquest llibre»:

Escric, doncs, on soc i on puc: des del meu despatx de la Comissaria de Premsa a Alcanyis [...] en una taverna a Lécera [...] en una tauleta vella i empolsada de la casa on va néixer Goya, el més genial dels pintors espanyols, a Fuendetodos; en una mena d'estable, a Bujaraloz, tenint un banc en lloc de taula; en una tendeta de queviures, a Alcubierre, ratziada pels feixistes; damunt el capot de l'automòbil al camp d'operacions, entre un divertidíssim xiular de bales; en una tauleta portàtil, a la base aèria de Sarinyena [...]; en la meua cambra de la fondeta, a Alcanyis, ben alta la nit; vora una llar de foc acollidora i reconfortant a Azuara. [...] No sé mai, no puc dir mai, on escriuré les notes que després han d'integrar aquest llibre. És per això que cal portar sempre preparat un bloc de quaderns i estilogràfica ben carregada. / En temps de guerra, doncs, hom no pot fer el que pensava, perquè l'imprevist està a l'ordre del dia.¹²

Però el volum de Capdevila no deixa de constituir una excepció, perquè el lloc natural de la crònica de guerra és la premsa periòdica i, doncs, l'escriptura està presidida per la immediatesa d'aquell que envia el text al diari apressadament, sense massa revisions. Seguint l'estela dels cronistes barcelonins de la guerra del catorze (amb la molt significativa diferència que ara no es tracta d'observadors sinó, en la seva majoria, de combatents) alguns rotatius tenen cronistes «oficials» —periodistes de plantilla que van al front— i ofereixen sèries. Joaquim Grau, amb la columna Macià-Companys, signa les cròniques de *La Publicitat* com a «corresponsal especial al Front d'Aragó». Són unes cròniques que volen

11. Lluís CAPDEVILA, *Diari de guerra*, Barcelona, 1937, p. 11.

12. *Ibidem*, p. 60-61.

interpretar el gènere de forma objectiva: una descripció topogràfica que proporciona l'esquema de les operacions de les forces lleials al Baix Aragó, i que sovint pren el caire d'una llibreta de viatge, com la que es publica el dia 27 d'abril del 37, «Aquella carretera», on l'autor ens fa passar imaginàriament per pobles «encara», diu, en poder dels facciosos: de Carinyena a Daroca, i sobrevolem la via ferrada que ve de Calatayud i els ponts que donen al Jiloca. I d'allí a Calamocha, a Caminreal o a Monreal del Campo, en el punt on la carretera de Saragossa enllaça amb la de Molina de Aragón.

No és, però, Joaquim Grau l'únic que escriu per a aquest diari: dos soldats vinculats al món universitari, Guifré i Siegfried Bosch, signen també habitualment al mateix rotatiu unes cròniques excel·lents. El primer amb la rúbrica «Notes de guerra» o amb sèries com «Estampes de Belchite» o «Del meu arxiu», que divideix en subgèneres («Del meu arxiu bèl·lic», «Del meu arxiu humorístic»); Siegfried amb la sèrie «De la lleva catalana del 37». I encara diferents col·laboradors signen d'altres seccions, com «Carnet de Ruta» (de Lluís Bota i Vila).

D'altres diaris tenen cronistes entre els redactors. Manuel Cruells s'incorpora al front (i deixa la redactora Anna Murià a càrrec del *Diari de Catalunya*) des d'on escriu les cròniques com a «Soldat de la [...*censurat*] Brigada Mixta». Les del Front de l'Est del mateix diari les signa el periodista i escriptor E[steve] Busquets-Moles, i mentre el rotatiu d'Estat Català va portar el nom de l'incautat *Diari de Barcelona*, les cròniques les signa «Rovira»¹³ en una sèrie que es deia «Amb les forces d'Estat Català al Front d'Aragó». Són cròniques, les de Rovira, articulades en forma de diari explícitament «públic», amb apel·lacions al lector i una certa dosi d'humor en el tractament dels tòpics habituals, tant pel cantó de les molèsties inevitables (com l'allotjament sense sostre al mes de gener, o la companyia de les rates) com pel cantó líric de «la nit del soldat davant la immensitat del cel». Tòpics que, ben lligats, s'aprofiten per a una crítica subtil de les jerarquies militars, com la del 25 de gener del 1937. També apareix, en els textos de Rovira, la companyonia generadora d'anecdotes curiosos (que el testimoniateg múltiple

13. Autor que no he pogut identificar amb seguretat. Podria tractar-se de Josep Rovira i Armengol, col·laborador als anys vint del setmanari de la Joventut Nacionalista de la Barceloneta *Mar Vella* i, més endavant, ja a l'exili, de *Catalunya* de Buenos Aires.

acredita com a versemblants i la historiografia sanciona), tals com els intercanvis (de tabac, per exemple, o de premsa) entre bàndols diferents, que apareixen en d'altres escrits d'aquest recull.

Per la seva banda, el diari *Treball*, del PSUC, compta també amb alguns molt bons cronistes; Joan Vallespinós, per exemple, o Francesc Sòria, i sobretot J[osep] Morera i Falcó;¹⁴ mentre que el germà petit del diari dels comunistes, el setmanari de les Joventuts Socialistes Unificades, *Juliol*, recull signatures dels més joves, entre ells Teresa Pàmies. I també tenen interès els reportatges escrits per dones de la revista femenina *Companya*, o els del magazín popular *Catalans!*, al costat dels d'*Abril. Setmanari nacionalista d'esquerra*, que va prioritzar, però, la poesia bèl·lica.

Comentari a part mereix la revista *Amic* —dels Serveis de Cultura al Front de la Generalitat de Catalunya— que publica textos escrits per soldats en totes les modalitats (afina molt en la distinció dels gèneres) i, a més, obre un concurs literari (anunciat al primer número de la revista, el dia 1 de gener del 1938) destinat exclusivament als «soldats que lluiten en els Fronts de la Llibertat», amb seccions de poesia, de «narració d'un fet bèl·lic de l'Exèrcit republicà, preferentment viscut pel seu autor» (premi que guanyà el soldat del Cos de Carrabiners Pere Calders amb «Les mines de Terol»), i d'anècdota bèl·lica, «preferentment contada per un dels seus protagonistes» (que guanyà el capità d'Estat Major Avel·lí Artís [-Gener], *Tísner*, amb «L'observador flegmàtic»). Els incloem tots dos en aquest volum, amb un dels accèssits en la modalitat d'anècdota, «S'ha passat un soldat», de Juli Aulet, de la 138 Brigada Mixta, i dos en la modalitat de narració, «Un dia d'hivern del 1938...», d'Emili Ribot, soldat de la 136 Brigada, i «Vermellor de sang damunt la neu», del soldat de la 49 Brigada Josep Sapés i Esmandia, autor també d'una carta corprendora, dirigida a un dels responsables dels Serveis de Cultura al Front, el conseller Carles Pi i Sunyer.¹⁵

I una atenció especial mereix, també, *Meridià. Setmanari de literatura, art i política. Tribuna del front intel·lectual antifeixista*. Aquesta

14. Qui també escriu contes molt apreciables; vegeu-ne un parell de mostres a *Contes de guerra...*, vol. I, p. 165-169; vol. II, p. 161-167.

15. Es troba publicada a *Lletres de soldats. Cartes del Front de l'Ebre*, Fundació Carles Pi i Sunyer, Barcelona, 2008, p. 30-33.

publicació, propiciada pel PSUC i conduïda pels membres més significatius de l'Agrupació d'Escriptors Catalans (UGT), com Joan Oliver o Francesc Trabal, va admetre rúbriques ben variades, des de les venerables figures del modernisme, com el traductor de Goethe Josep Lleonart, o Ramon Vinyes (el *sabio catalán* de *Cien años de soledad*) fins als escriptors joves que es troben al front, Agustí Bartra o Josep Sol. I probablement conté, amb *Amic*, la millor producció (en el sentit de qualitat literària) dels gèneres testimonials, els del front i també els de la rereguarda barcelonina.

Les modalitats narratives «en campanya» parteixen de factures similars, sempre condicionades per la brevetat, però alternen l'episodi únic, els diversos episodis en microcapítols, l'anècdota central entorn un tema, etc., i poden organitzar-se seguint una estructura de crònica, de dietari, de carta, de diàleg, de pensament intimista. Modalitats, al seu torn, que apareixen, també, barrejades; el narrador no sempre actua directament, sovint troba una carta, un dietari perdut, o el treu de la roba d'un soldat mort; o bé rep una confessió, sent una conversa, i actua especificant la seva funció fictícia de transcriptor (fa constar, per exemple, «per la transcripció» al costat de la signatura). Aquesta tècnica, encaminada tradicionalment a dotar un relat que es vol «verídic» de les marques d'autenticitat, contamina la narrativa dels escriptors no combatents, com és el cas del contes de guerra de Mercè Rodoreda.¹⁶

Igualment hi trobem recurrències temàtiques: si la primera guerra va tenir mites com el Somme, i la segona el desembarcament de Normandia, la guerra d'Espanya va tenir ciutats (Madrid, Terol), algunes serres (la d'Alcubierre, la de Pàndols), paisatges i llocs emblemàtics (les hortes de llevant, les planures castellanques o els monticles d'Extremadura). I dos rius principals: l'Ebre i el Jarama, com palesarà a bastament la narrativa catalana i espanyola de la postguerra.

Sobre aquest canemàs, les diferències fonamentals cal cercar-les, en primer lloc, en la plataforma de publicació; cada una actua amb plena consciència del fet que, amb guerra o sense, cal atendre uns lectors diferents, amb expectatives distintes. A la pràctica, determinades transversalitats culturals propicien que el públic lector del setmanari *Meridià*

16. Producció rescatada el 1982 a *Contes de guerra...* Pot trobar-se, actualment, a Mercè RODOREDÀ, *Un café i altres narracions*, a cura de Carme Arnau, Barcelona: Fundació Mercè Rodoreda, 1999.

(PSUC) s'assemblí força més al del diari *La Publicitat* (Acció Catalana) que al dels comunistes *Treball*, posem per cas. Aquest darrer té, per exemple, una secció, «Cartes del front», que recull col·laboracions ideològicament molt marcades, que sovint s'aproximen a allò que Riba definia com a «espantosament predicador»; mentre que en d'altres casos, com el de Morera i Falcó, el to edificant es troba molt més ben integrat en l'episodi. Per exemple, a «Converses i cants» es relata de forma eficaç una escena de «duel de cançons» de trinxera a trinxera, prou efectiva, com la que pocs anys més tard apareixeria al bar d'en Rick al film *Casablanca*. Escenes molt semblants han estat recollides per d'altres testimonis, com el de Tísner:

Quan el sol es ponía, ells cantaven el seu himne:

*Cara al sol con la camisa nueva
que tu bordaste en rojo ayer...*

Els interferíem amb el nostre devassall de música revolucionària. Udo-làvem *La Internacional* i *La Jove Guàrdia*, ens esgargamellàvem amb *Les Partisans* i *Bandiera Rossa* i, per a quan se'ns acabava el repertori enardidor, encara ens quedava *Som de la colla que tenim més ous*.¹⁷

Per la seva banda, al setmanari *Juliol*, Teresa Pàmies recorre a l'heroï popular (un sergent que es diu «Marsén») i dona vivacitat al relat en reproduir la manera de parlar aragonesa. Val a dir que el «baturro» —les *huerticas*, els *ridiez*, etc.— al Front d'Aragó va donar força joc, i de forma prou transversal, com veiem al diàleg sentit a Casp que transcriu Joaquim Grau en la crònica de 16-IX-37.¹⁸ I tiren també de l'heroic d'altres dones cronistes, com les que publiquen a la revista femenina del

17. Avel·lí ARTÍS-GENER, *556 Brigada mixta*, op. cit. p. 42-43.

18. Altrament l'estil «paleta» va ser utilitzat pels franquistes per ridiculitzar els milicians de la República, com és el cas dels parlaments del «miliciano Remigio» transmesos per Radio Nacional de España. Es pot veure a Joaquín PÉREZ MADRIGAL, *El miliciano Remigio pa la guerra es un prodigio. Memorias de un miliciano rojo transmitidas por «Radio Nacional de España»*, Ávila: Imprenta Católica Sigirano Díaz, 1937. A la presentació, l'autor parla del seu «personaje fabuloso de esta obra maestra. No es la Iliada. Pero yo la *i liado*.» És una mostra del to general d'aquest tipus de pamflets populars (l'edició amb què compto és la tercera) que ancoren en una llarga tradició, com demostra, per exemple, el volumet de Fernando P. del CAMINO, *El Cabo Pérez. Memorias de un melitar (sic)... de tropa*, Barcelona: Antonio López, Editor, 1896.

PSUC *Companya*. Reproduïm l'escrit de la infermera de la Creu Roja anglesa Vita Felber, que s'empara en l'acreditada tradició de relat d'infermera; i el de qui fou la companya del (tristament conegut) Ramon Mercader, Lena Imbert («El que he vist al front»), que fa servir una prosa senzilla i efectista.

El polític d'Estat Català Manuel Cruells, habitualment força combatiu, s'adreça en canvi al públic del *Diari de Catalunya* amb un to eminentment intimista, des del qual es pregunta (14-VI-38) si té algun sentit escriure des del front o bé expressa la seva tristesa i la necessitat «d'una intimitat» que dispersi la «nyonya espiritual» i l'enyorament de la «vida normal», del silenci, de l'estudi, de la companyia triada o del «llibre amic».

Fa gala, Cruells, d'un pudor envers «l'escena bèl·lica» cruenta que és compartit per la majoria de cronistes de *La Publicitat*. Especialment pels dos Bosch. Guifré Bosch, que havia estat responsable del Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma, col·laborador de Ferran Soldevila i secretari de Pere Bosch Gimpera (amb qui es retrobaria a l'exili mexicà), escriu amb molt d'ofici. Combina dosis equilibrades de descripció de les ruïnes del Belchite bombardejat amb escenes de campanya: de companyonia, d'entusiasme o de pietat, ben amanides amb la descripció de curiositats (com quan escriu sobre les prohibicions «d'immoralitats» dictades a Saragossa, 5-VIII-38) que ajuden al toc just d'ideologia que convé al gènere. Sovint amb un humorisme declarat («humor bèl·lic» l'anomena el mateix autor), i convé recordar que l'humor al front és un dels *topoi* més extensos de la literatura de guerra de tots els temps. No entrarem ara en la quantitat de paper que s'ha escrit sobre els efectes psicològics del cas; n'hi ha prou de dir que en les cròniques periodístiques traspua fins als darrers moments abans de la desfeta, com és el cas del text de Joan Cornudella a *Meridià*, publicat al darrer número que va sortir del setmanari, el del dia 14 de gener del 1939.

Guifré Bosch és conscient, a més, del valor de la iconografia (afirma, per exemple i és significatiu, que «l'escena era igual a les que estàvem acostumats a veure en els films de la Gran Guerra»), i dedica tota una crònica a la creació del Club Siperita. Crònica que acaba per donar nom a una sèrie «Papers del Club Siperita», evidentment batejat per analogia amb *Els papers del Club Pickwick* de Dickens, i amb la complicitat de qui sap que la majoria dels seus lectors n'ha llegit la traducció

de Josep Carner. Constitueix, el club esmentat, una altra forma de superació de l'embrutiment de la guerra; una colla de soldats decideixen que, després dels esforços dedicats al combat, s'han de conrear paral·lelament activitats «supèrflues» i aspiren a muntar a Alcanyís un «Club de Sibarites» (que acaba en «Siperites»). Tot i que «bruts, sense afaitar, plens d'estrips, i amb aquella picor que s'acostuma a agafar als pallers, els futurs sibarites presentàvem un aspecte bastant deplorable» (*La Publicitat*, 7-vi-38).

El relat dona raó de com, de retorn a Alcanyís des de les avançades, els tretze integrants de l'anomenada «Brigada del Vidre» (gairebé tots duïen ulleres) s'afanyaren a redactar els acords del Club, entre els quals es troba la Creació del Llit Col·lectiu Siperita, «motivada per l'intens fred que es deixava sentir a Terol, i que consistia a reunir tots els matalassos i mantes i formar un llit monumental. A les nits, els soldats d'altres habitacions venien a presenciar l'espectacle d'aquell llit, del qual sortien tretze caps, tots amb ulleres i bigoti.»

Paral·lelament, les cròniques de Siegfred Bosch («De la lleva catalana del 1937») relaten les experiències d'un grup que es troba al Front de Madrid (a Chinchón, concretament) el 1937, i al sector del Jarama el 1938, i que està constituït, indica l'autor, per estudiants, artistes, literats i historiadors, un mestre i un advocat. Siegfred Bosch era l'any 1937 un jove estudiós dels tractats de cavalleria i del *Tirant lo Blanc*, que havia de morir el 1940, als 24 anys, com a conseqüència de les penalitats de la guerra.

Són, les dels dos Bosch o les de Josep Sol a *Meridià*, les cròniques més «il·lustrades» i les que més s'assemblen a les dels oficials de la Primera Guerra (molts d'ells pujats a Oxford i Cambridge). Perquè són, Bosch i els seus companys, joves que han llegit i poden citar de cor Shakespeare, Rabelais, E.A. Poe, Musset, Verlaine, Baudelaire, Flaubert, Stendhal o Mark Twain; i que porten a la motxilla alguns llibres —ja diu l'autor que «poc adequats per al moment i el lloc». En concret, *Jo! Memòries d'un metge filòsof* de Prudenci Bertrana, el *Càndid* de Voltaire i *Res de nou a l'Oest* de Remarque, del qual Siegfred en transcriu l'escena del sopar a la rereguarda del primer capítol, tot comentant que «Els catalans de Chinchón hem pogut comprovar a bastament la justesa d'aquest judici» (la importància del menjar per al soldat) i la qualitat de la traducció de Joan Alavedra (*La Publicitat*, 26-xii-37).

La mena de llibres que aquesta colla carreguen a la motxilla només són comparables, entre nosaltres i pel que conec, als «tres petits volums» triats «com si anés de vacances» que es va dur Frederic-Pau Verrié a la seva en ser mobilitzat el 38 amb la lleva del biberó: «un de la *Barcino* —recull de textos de Ramon Llull—, una edició francesa del tercer llibre de l'*Eneida* —en llatí—, i un volumet de Rabelais —no recordo si *Gargantua* o *Pantagruel*—, en la deliciosa traducció catalana de Lluís Destany. Tres llibres que em van acompanyar fins més enllà de la guerra, fins al camp de concentració la primavera del 1939.»¹⁹

Més endavant, ferit a l'hospital, recorda haver llegit volums proporcionats pels Serveis de Cultura al Front:

Recordo beníssim haver pogut gaudir d'un dels *Diàlegs* de Plató en l'edició de la Bernat Metge; d'una obra singular, *Mrs. Dalloway* de Virginia Woolf, en edició de la mítica Proa de Badalona, traduïda al català per Cèsar-August Jordana, quan fora d'Anglaterra, a Europa, encara no la coneixia gairebé ningú; i d'una obra excepcional de la literatura russa, *El Volga desemboca al mar Caspi*, de Boris Pilniak, un dissident de l'estalinisme que no gaire temps després anà a parar i a morir a un gulag; l'havia traduït una altra figura excepcional, víctima també de l'estalinisme: Andreu Nin.²⁰

No són experiències aïllades o insòlites. El mateix any que aquests joves soldats trobaven consol i delectació en la lectura, un combatent italià de la Gran Guerra, Emilio Lussu, publicava un llibre de records (*Un anno sull'altipiano*) on explicava que en una casa havia trobat uns volums abandonats i havia triat, per endur-se'ls, l'*Orlando furios* d'Ariosto i *Les flors del mal* de Baudelaire, a més d'un llibre d'ocells. I escriu:

Va ser a les muntanyes d'Asiago on vaig aprendre a conèixer dos dels esperits més significatius de la cultura occidental. De fet ja els coneixia, però superficialment [...] Llegits en temps de guerra, en

19. Frederic-Pau VERRIÉ, «L'any 1938 d'un noi de 17 anys», dins *Barcelona, 1938, capital de tres governs*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona/ Fundació Carles Pi i Suñer, novembre de 2008, p. 11.

20. Ibidem, p. 20-21.

moments de descans, són una altra cosa. Ariosto era una mica com els nostres periodistes de guerra, i va descriure centenars de combats sense haver-ne vist ni un. Però quina gràcia i quina alegria circula pel món dels seus herois!²¹

Pel que sembla, un dels llibres més traginats pels fronts va ser el de Remarque. Del doctor Pere Tarrés fins als de la lleva del biberó devia ser una lectura habitual entre aquells que llegien. Joan Font, per exemple, explica: «S'organitzà la Biblioteca del Batalló i disposàrem d'uns quants llibres per a llegir. Vaig quedar-me amb *Pels camins de França* [de Joan Puig i Ferrer] i *Res de nou a l'Oest*. Aquest últim, ja l'havia llegit abans, jo, però vaig voler rellegir-lo després d'haver estat, jo mateix, combatent actiu en una cruent batalla.»²² Ferran Soldevila, en una al·locució de la gaseta radiada *La Vida Literària a Catalunya*, «Els estudiants i la guerra», també fa referència a Remarque en recordar alguns dels joves universitaris morts al front.²³

Val a dir que la presència de Remarque va tenir connotacions ideològiques (de signe contrari) en els dos bàndols, com demostra el subtítol «Contestación a Remarque» del llibre *Se ha ocupado el quilómetro seis* de Benítez de Castro, una crònica de la batalla de l'Ebre que, publicada a la immediata postguerra, es presenta com a exemplar entre les files franquistes. Al pròleg, Luys Santamarina es felicita d'un estil sense «la-grimeos ni sentimentalismos», perquè, escriu, amb l'arrogància i la impostació antiintel·lectualista que caracteritza el falangisme (i és revelador ací el detall de les ulleres, com ho era que en duguessin els de la Brigada del Vidre):

Ya era hora que la literatura bélica se tratara así, pues estábamos hartos de majaderos con gafas que, en lugar de apuntar bien, se dedicaban, página tras página, a endilgarnos discursitos sentimentales,

21. Cito de la traducció catalana de Teresa Muñoz; Emilio LUSSU, *Homes com nosaltres*, Barcelona: L'Avenç, 2016, p. 123.

22. Joan FONT i ROMAGOSA, *Soldat de dos exèrcits. L'odissea de la lleva del biberó*, Barcelona: Selecta-Catalònia, 1980, p. 101.

23. Text reproduït a *La Publicitat*, 24-VIII-38.

como si reblandecer el ánimo fuese el fin de la cultura, y el morir no fuese, a fin de cuentas, una cuestión de fecha.²⁴

Tornem, però, a Siegfried Bosch, que convergeix amb l'altre Bosch (Guifré, a qui cita seguint una tònica habitual) en la descripció intencionada de «curiositats». Tots dos s'embranquen en un anomenat «Plet de les camises» suscitat pel fet que «la concreció de l'ideari dels moviments mundials de tipus totalitari en una camisa de determinat color» (*La Publicitat*, I 5-VI i I 3-VII-38). I és que les citacions entre cronistes del front són freqüents i tenen una funció cohesiva entre els combatents però, també, de cara als lectors. Agustí Bartra, cronista ocasional de *Meridià* parla de «l'amic Sol» (Josep Sol), que té secció fixa al mateix setmanari. Descobrim, també, episodis i anècdotes idèntics en cronistes del mateix front que escriuen per a diferents diaris, o que seran recollits més endavant en gèneres distints. L'esmentat motiu de la música i del cant, paradigmàtic en la literatura de guerra, és omnipresent. Cançons patriòtiques, polítiques, populars i obscenes. O poca-soltes; per exemple, una mena de cançó de l'enfadós cantada per un soldat muntanyenc («*El aldeano tiró, tiró la piedra tiró...*»), que reproduceix Guifré Bosch (*La Publicitat*, 6-III-38) es troba disseminada per l'extens corpus memorialístic d'Avel·lí Artís-Gener.

Ja hem deixat dit que des del punt de vista literari tenen un gran interès les cròniques publicades al setmanari *Meridià*, com les de Josep Sol o les de Pere Guardiola. Aquest darrer escriu una rúbrica, «Cartes imaginàries a Teresa d'un corresponsal imaginari», que constitueix una meditació sobre la vida i la mort, el dolor i la joia; així com les del poeta Frederic Alfonso i Orfila, del grup *Oasi*, són, netament, una elegia de la vida civil, amb títols com «Tarda de diumenge al front» o «El nostre cap d'any», publicat en el darrer número del setmanari, el 14 de gener del 1939. La de Llorenç Costa, des del Front d'Extremadura, és directament un plany de dolor per la mort en combat d'un seu amic.

Capítol a part mereix la sèrie de Josep Sol («Apunts»), primer des del Front de Llevant, després des del d'Extremadura. Són trenta-quatre peces, publicades entre el 25 de febrer de 1938 i el 7 de gener de

24. Luys SANTA MARINA, Prólogo a BENÍTEZ de CASTRO, *Se ha ocupado el quilómetro seis (Contestación a Remarque)*, Barcelona: Editorial Maucci, s/d, p. 7.

1939. Unes cròniques (en reproduïm cinc) reflexives, intimistes, d'un itinerari forçat que l'escriptor converteix, deliberadament, en un viatge paisatgístic i sentimental (no debades cita Sterne). S'inicia amb «La desolació del paisatge» (*Meridià*, 25-II-38), una prosa sobre el canvi irreversible que la guerra ha produït en totes les coses, i la por que l'antiga vida «no sigui ja mai més». Es troben en la línia del Calders d'*Unitats de xoc*, el qual, al seu torn, rememora unes escenes d'infantesa en què era «absolutament feliç», o explica que una fotografia de la rambla de Canaletes, en un diari, ha provocat gairebé una catarsi en un front on hi ha combatents que hi porten onze mesos; o bé que «hi ha un xicot que arriba a oferir dos dits de la seva mà dreta al que li pugui proporcionar la contemplació d'un tramvia de debò, col·locat en el seu medi habitual.»²⁵

I és que si una cosa és destacable en la majoria d'aquests cronistes, independentment de la seva filiació política, és l'elegia de la vida civil, del món abans de ser interferit per la guerra. Unes cançons cantades sota uns pins poden portar a evocar, en ple desembre, la primavera i els temps de pau, com passa a «Tarda de diumenge al front», d'Alfonso i Orfila. I cal notar que les reflexions sobre les vides interrompudes (i en molts casos es fa referència a l'estudi, a les vocacions aplaçades, als llibres amics i les converses profitoses) no es troben gaire lluny dels grans clàssics del gènere, com *La peur* (1930) de Gabriel Chevallier:

Ja n'estic fins al capdamunt! Tinc vint-i-tres anys, ja tinc vint-i-tres anys! Estic començant ja aquell futur que volia tan ple i tan ric el 1914 i no he pogut fer res [...] L'únic que demano és viure en pau, lluny de les casernes, dels camps de batalla i dels genis militars de tota casta. Viure en qualsevol lloc però tranquil, i anar esdevenint a poc a poc el que he de ser...²⁶

Amb un to més distès, Tísner rememora «una escena de la vida civil», els «indrets de repòs que ja tan sols existeixen en la memòria», com

25. Pere CALDERS, *Unitats de xoc*, Barcelona: Editorial Forja/ Institució de les Lletres Catalanes (Documents de guerra), 1938, p. 44-46. Diverses edicions posteriors.

26. Gabriel CHEVALLIER, *La por*, Barcelona: Quaderns Crema, 2009, p. 308-309. Traducció de Pau Joan Hernández.

havia escrit Chevallier, i usa la fal·làcia de la transcripció de la «Carta d'un soldat» per escriure a *Meridià* sobre «La nit de Sant Joan al parapet», un relat notable (a partir d'una foguera imaginària on tothom llença el seu «inventari de trastos vells o inútils» i explica les seves esperances); com molt notables són els que va publicar (amb diferents graus de ficcionalització) per a la revista de soldats *Amic*.

* * *

Potser el lector d'aquest volum podria objectar que aquests soldats que fan la guerra, que escriuen sobre la guerra, no escriuen gaire, en realitat, sobre les batalles a primera línia i la sang i el fetge que les acompanya. Hi ha la censura (i l'autocensura), per descomptat; però també passa que són uns cronistes, especialment els més informats, que han perdut la innocència. Que saben que un soldat és, abans que un heroi, un ésser humà sotmès a la por i «una bèstia que en primer lloc té gana i en segon lloc està cansada».²⁷ I no hi ha forma més evident de la pèrdua de la innocència en aquest tema (i, doncs de la comprensió ontològica de la realitat del món modern) que la del pretesament innocent narrador d'*Unitats de xoc*, que defensa uns valors netament civils vestit de militar (i essent voluntari) perquè no té més remei, però que actua amb la clara consciència dels límits de tot plegat (també dels del gènere literatura de guerra) quan, per exemple, sabent que un soldat és algú que té fred, gana, set, son, por, puces i polls (l'ordre varia segons les circumstàncies), al capítol «La primera línia» escriu:

El primer dia que vàrem arribar, un company em va preguntar si teníem polls. Referent als polls i a la guerra jo tenia una opinió personal, que me l'estimava molt. Estava convençut que eren dues coses que podien deslligar-se perfectament, posant-hi una mica de cura, i m'indignava cada vegada que algú escrivia coses de la guerra i parlava de polls. Ho atribuïa a una falta d'imaginació. Però ara reconec que tenien raó els altres, i que els polls donen caràcter al soldat i li fan companyia.

27. CHEVALLIER, *op. cit.*, p. 222.

L'experiència ens ha permès, àdhuc, arribar a una conclusió sobre aquest afer: els polls no molesten tant com les puces i són molt més confiats i van més de bona fe.

La primera preocupació del dia és l'esmorzar. Les coses van així: quan ens passa la son, ens ve gana, si aconseguim fer passar la gana, ens adonem que tenim set i a partir d'aleshores la gana i la set es van alternant fins que ens ve son i tornem a començar. El fred, com que no hi ha manera de fer-lo passar, es fica pertot arreu i presideix totes les situacions.²⁸

I és que, com insisteix Tísner (un altre voluntari) a les seves memòries, la guerra de debò, l'autèntica, la de matar-se els uns als altres, té alguna cosa, si agafem en préstec el lèxic que la crítica empra per al món concentracionari, d'*indicible*. Escriu:

He anat a fer un tomb molt llarg per dir-vos que la guerra filmada, com la guerra literària, per ben feta que sigui no s'assembla gens a la de debò. Perquè tant en la literatura com en el cinema hi manquen uns elements irreproduïbles i jo m'adono de la seva absència tant en *Res de nou a l'Oest*, com en *El foc* o *L'inútil combat*²⁹ (pel que fa a les lletres), o bé en *La Grande Illusion* o *The Big Parade* del cinema (Remarque, Barbusse, Sales, Renoir i Vidor, respectivament, per dir solament cinc noms d'una llista molt llarga). Hi manquen la llum i, sobretot, un color indescriptible; no hi ha ni la pudor esgarrifosa ni l'estremidor soroll; hom no pot representar si no és teatralment (vull dir amb recursos teatrals) les dues pors, la reprimida i l'altra, la incontrolada, i hom n'ofereix una visió fatalment histriònica, regularment a les antípodes de la realitat. També ha de ser amb verborrea teatral que cal representar l'angoixa —immensa per dins i petita per fora— d'haver de fer foc, apuntant algú, amb un fusell o una metralladora. I queda defora la sotsobra, la terrible subversió de valors, de com fas anar al botavant, en un afer que només dura segons, elements l'adquisició dels quals t'ha costat tots els anys que tens de vida; són coses inefables, pres el mot en el seu sentit

28. CALDERS, *Unitats de xoc*, p. 178-179.

29. Es referia, en realitat, a *Incerta glòria*.

literal d'inenarrables. [...] Solament vull deixar constància que l'únic testimoniatge vàlid, en la guerra com en tantes altres coses, és el de la gent que hi ha estat, l'ha viscuda —i sobreviscuda, és clar— i no té paraules per explicar-la.³⁰

Maria Campillo
estiu 2017

Criteris d'edició

Els textos que presentem són força heterogenis però provenen, en tots els casos, de la premsa periòdica. Les circumstàncies bèl·liques en què es trobaren els seus autors fan impensable de poder trobar els manuscrits, de manera que per a qualsevol consideració lingüística o estilística, cal tenir en compte el pas dels escrits originals pels diaris i les revistes del moment. I, doncs, per la publicació en una premsa que, durant la guerra, sovint treballava amb mitjans precaris (talls d'electricitat, interrupcions per bombardeigs, canvis de personal a causa de les mobilitzacions) i que va ressentir-se, també, d'una davallada progressiva en la qualitat del paper. Aquestes consideracions fan encara més valuosa la transcripció d'Arnau Soler Pejoan, a qui agraeixo la col·laboració, així com el concurs de Xavier Luna-Batlle en l'establiment dels criteris generals.

L'edició s'ha fet, amb l'obligada esmena dels errors —freqüents a causa de les circumstàncies— de simple escriptura o d'impremta, i adoptant l'ortografia avui consolidada (per exemple *rere* en lloc de *rera*: *enrere*, *rereguarda*).

Conservem la toponímia tal i com hi apareix, ja adaptada als usos normatius en les formes catalanes que tenen tradició (*Saragossa*, *Terol*, *Alcanyís*) i modifiquem les castellanques si no en tenen (*Santa Eulalia* en lloc de *Santa Eulàlia*). S'han mantingut, però, alguns recursos sintàctics incorrectes, habituals a l'època i que, amb la correcció, tergiversarien el caràcter d'aquests escrits. Així, per exemple, mantenim l'oblit dels pro-

30. Avel·lí Artís-Gener, *Viure i veure* 1, Barcelona: Editorial Pòrtic, 1989, p. 435-436.

noms àtons en frases com *sense necessitat d'insistir* en què una bona escriptura demana la presència del pronom àton de règim. Per això mateix, per conservar el caràcter de circumstàncies que tenen la major part dels textos, el lèxic s'ha respectat íntegrament, encara que no hagi estat admès per la normativa: no hem canviat, per exemple, mots com *atrancar*, *bonatxós*, *loma*.

S'han adaptat els signes de puntuació i la tipografia als usos actuals, unificant així els criteris diversos que sovint depenen de la publicació. No hem modificat cap punt ni cap punt i a part. En molt pocs casos s'ha modificat alguna coma significativa: aquelles que als originals són un entrebanc per a la comprensió del text i la seva cohesió sintàctica. En alguna ocasió ha calgut recórrer al símbol [...] per a indicar un fragment il·legible; hem indicat amb [... *censurat*] els fragments referits a noms de persones o referències militars que van ser censurats per qüestions de seguretat.

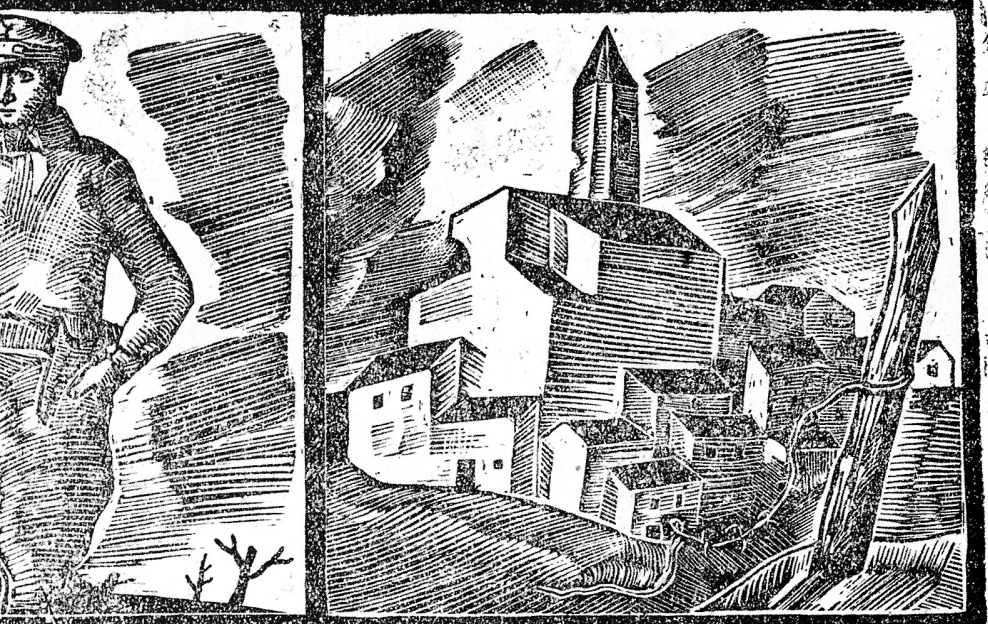
ELS PANTALONS *del* COL

Entre els soldats, els pantalons del Cap de la Divisió tenien una popularitat indiscutible. I merescuda. Sempre s'havia vist el comandant Sugranyes portant els mateixos vells pantalons de vellut gruixut, amb folgades butxaques exteriors, i tot esquitxats d'inversemblants taques que semblaven un escampall de llavors damunt d'una terra sense llaurar...

Hi ha vells d'una vellúria tan particular, tan autènticament vella i gasta-

els féu inseparables durant mesos i mesos de campanya? Ningú no ho sabia. I probablement la seva atracció, la seva suggestió mítica, rau precisament en aquest fet, en aquesta obscuritat de procedència que d'una manera confusa es desvetlla en l'interior de tots els qui els veuen per primera vegada.

Entre els pantalons i l'home, amb el temps, s'havia arribat a crear, en virtut de la llei d'adaptabilitat, a la qual la condició humana difícilment

MANDANT SUGRANYES

cremats pel sol despietat d'Aragó, treballats per les pólvores de molts combats, familiars a les rosades d'interminables nits difícils, cercats per pluges persistents: no heu conegut mai el tremolor de cames en fugida covarda. Vells pantalons llepats per la glòria diària de l'acció i de la lluita insubornable, si l'escuma del vers no pot acollir-vos ni els seus cascavells cantar-vos, bé us mereixeu les garlandes del record, trenades en prosa grisa.

la posterior, orfe per sempre de l'au nocturna, de la picossada de plom, de la negra pistola.

I, això no obstant, no deveu estar pas del tot oblidats. És possible que certes nits la maleta sigui oberta suauement i unes manasses us toquin furtivament. O que arribin àdhuc a treure-us fora, a estendre-us damunt el llit o damunt qualsevol taula o siguem acariciats de dalt a baix, lentament, com s'acaricia un animal estimat...

Alguns soldats-autors de cròniques recollides en aquest volum van rebre el sobrenom «La brigada del vidre» perquè eren estudiants i duïen ulleres. Aquests combatents, que lluiten i escriuen des de la trinxera, no es fan l'heroi ni tampoc parlen gaire de les batalles: han perdut la innocència i saben, com sabien els que van escriure sobre la Primera Guerra, que un soldat és algú que té fred, gana i polls; i que passa por. I sobretot, algú que se sent desplaçat del seu món, de la vida quotidiana. Més enllà dels condicionaments imposats per la censura militar, miren de transmetre la seva experiència singular amb naturalitat, sense exaltacions i sense derrotisme. Registren la vida al front, descriuen els paisatges per on passen, expliquen escenes de la vida col·lectiva a les trinxeres i confessen inquietuds íntimes. Amb coratge i sovint amb humor.

Són cròniques de primera mà, escrites apressadament per a diaris com *Diari de Barcelona*, *La Publicitat* o *Treball*, i revistes, setmanals o mensuals, com *Abril*, *Amic*, *Catalans!*, *Companya*, *Juliol* o *Meridià*. Entre els narradors, n'hi ha de coneguts (els soldats Pere Calders, Avel·lí Artís Tísner o Josep Sol; els correspon-sals Lluís Capdevila o Teresa Pàmies), de poc coneguts (els de la brigada del vidre) i de gens coneguts. Tots ells, fins a una trentena, procuren aproximar el lector a la cara «explicable» d'una realitat inclement, la de la guerra, que Tísner va declarar «inenarrable».

Segon volum de la *Trilogia de la Guerra*

THEMA DND IDSE-ES-J
2ADC 3MPBGJ-ES-B
ISBN 978-84-18680-62-5

L'AVENÇ Assaig